

ประเพณีผีขนน้ำ: กรณีศึกษา ประเพณีผีขนน้ำ บ้านนาข้าว
อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

The Phi Khon Nam Ceremony: A Case Study of Ban Nasao,
Chiangkhan District, Loei Province

ทรงสิริ วิชิรานนท์

Songsiri Wichiranon

สาขาวิชาศึกษาทั่วไป คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร

Department of General Education Faculty of Liberal Arts Rajamangala University of Technology Phra Nakhon

*Corresponding author, E-mail: songsiriird@hotmail.com

บทคัดย่อ

ประเพณีผีขนน้ำ บ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของประเพณี รูปแบบพิธีกรรมและขั้นตอนของงาน รวมถึงบทบาทความสำคัญของประเพณีที่มีต่อชุมชน กลุ่มตัวอย่างในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ ชาวบ้านนาข้าว จำนวน 15 คน ซึ่งได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ บทสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล ผลการศึกษา พบว่า ประเพณีผีขนน้ำเป็นประเพณีท้องถิ่นของผู้คนในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้าง มีรากฐานแนวคิด ความเชื่อมาจากการนับถือบรรพบุรุษ โดยจะจัดขึ้นระหว่างวันแรม 1-3 ค่ำเดือน 6 พิธีกรรมของงานใช้เวลา 3 วัน จัดที่วัดโพธิ์ศรี ตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย บทบาทความสำคัญของประเพณีผีขนน้ำต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าทำให้เกิดการรวมกลุ่มของผู้คนจำนวนมากในคราวเดียวกัน ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความกตัญญูแก่ผีบรรพบุรุษ แสดงความขอบคุณที่ “ผี” ให้ความคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ช่วยให้มีฝนตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจช่วยลดความวิตกกังวลให้กับชาวบ้านในเรื่องการทำมาหากิน อีกทั้งสร้างอัตลักษณ์ ความเป็นพวกเดียวกันให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้านที่อยู่ร่วมในชุมชน รวมทั้งเป็นการผสมผสานกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ประเพณีผีขนน้ำ ความเชื่อ ผีบรรพบุรุษ

Abstract

The purpose of this study is to investigate the background of the ceremony, traditional patterns and procession as well as its important role to the community. Fifteen Nasao villagers were purposively sampled. The research tool is interview scripts of the informants. It was found that the Phi Khon Nam ceremony was one of the local traditions of the people in the Khong River basin which was known as the cultural group of Lan Chang Kingdom origin with the belief of paying homage to their ancestors. The festival is held from the first to the third day of the sixth waning moon which lasts three days at Pho-Sri Temple, Nasao, Chiangkhan District, Loei. The Phi Khon Nam plays an important role to the community on gathering lots of people who intend to express their gratitude and pay respect to the spirits of their ancestors who protect them, control the well-beings of the villagers, evoke the annual rain from the heaven and bless crops. Moreover, it is believed that Phi Khon Nam is well-recognized as the heart and soul of the villagers and also the identity of the village well-beings and the unity of the community. In addition, the Phi Khon Nam procession is the combination of local tradition and religious activities

Keywords: Phi Khon Nam Ceremony; Belief; The Spirits of Their Ancestors

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเพณีเป็นผลมาจากสภาพ ธรรมชาติ สังคม ทัศนคติ เอกลักษณ์ ความเชื่อของคนในแต่ละท้องถิ่น แต่ละสังคม เมื่อเกิดปัญหาทางธรรมชาติ มนุษย์มีความเชื่อว่าจะเกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ มนุษย์จึงอ่อนวอนร้องขอต่อสิ่งที่เชื่อว่า จะช่วยได้ และเมื่อภัยนั้นผ่านไป ก็จะแสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ โดยการเซ่นสรวงบูชาและถือเป็นธรรมเนียมหรือระเบียบแบบแผน จนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้น ๆ [1]

สำหรับในท้องถิ่นอีสานได้ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า มีการอพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน อาศัยอยู่ประเทศไทยตั้งแต่ครั้งยังเป็นประเทศสยาม และได้มีการสร้างรูปแบบวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่ม แต่ละพื้นที่ โดยมีพื้นฐานของวัฒนธรรมเดิมคือ วัฒนธรรมของชาวลาวถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และบางกลุ่มก็มีการสร้างวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาใหม่ ในขณะที่บางกลุ่มก็รับเอาอิทธิพลของวัฒนธรรมจากการติดต่อไปมาหาสู่ การค้าขาย รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมขึ้นมา ด้วยเหตุนี้ทำให้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของชาวลาวแพร่กระจายมายังชาวอีสานทำให้เกิดแนวคิด ภูมิปัญญา ความเชื่อที่สืบทอดกันมา เช่น ความเชื่อในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวอีสานมีความเชื่อในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเทวดาเรียกว่า “แถน” เป็นการเรียกชื่อของเทวดา ซึ่งเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายในสรวงสวรรค์ และเชื่อในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นผีและมีการจัดพิธีกรรมเพื่อแสดงถึงความเคารพ การศรัทธา การนับถือผีนี้

จะควบคู่ไปกับการนับถือศาสนา ทั้งนี้เชื่อว่าผีจะดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงในการดำรงชีวิต[2]

ประเพณีผีขนน้ำ เป็นประเพณีหนึ่งที่ถือกำเนิดขึ้นที่บ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ซึ่งเป็นการละเล่นที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ในเทศกาลบุญเดือน 6 (พฤษภาคม) ของทุกปี จะจัดขึ้นหลังวันวิสาขบูชาระหว่างวันแรม 1-3 ค่ำ ในเดือน 6 ของชาวอีสาน โดยคำว่า “ผีขนน้ำ” หมายถึงการละเล่นที่ผู้เข้าร่วมจะแต่งกายคล้ายวัว คล้ายควาย มีขนตามลำตัว ที่มาของประเพณีจากการศึกษาพบว่า ผีขนน้ำอาจมีที่มาจาก 2 นัยยะคือ นัยยะที่ 1 ความเชื่อที่เกี่ยวกับวิญญาณของสัตว์ จำพวกวัวควาย ที่ตายไปแล้วแต่วิญญาณยังล่องลอยอยู่ตามสถานที่เคยอยู่อาศัย เช่น ตามลำห้วย หนอง แม่น้ำ เมื่อชาวบ้านไปตักน้ำหรืออาบน้ำ ก็จะตามคนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ส่วนนัยยะที่ 2 นั้นจะมาจากการเล่นผีขนน้ำเป็นประจำทุกเดือน 6 แล้วฝนตกทุกครั้ง จึงเรียกว่า “ผีขนน้ำ” [3] โดยชาวบ้านเชื่อว่า “การละเล่นผีขนน้ำเป็นประจำทุกเดือน 6 ของทุกปี ช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล และเรียกว่า “ผีขนน้ำ” เพราะได้ขนน้ำจากฟ้ามา ให้ชาวบ้านได้ใช้เพาะปลูกข้าวและพืชผลทางการเกษตร” ในการละเล่นผู้เข้าร่วมพิธีจะใส่หน้ากากที่มีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัว และแต่งตัวรุ่มร่าม เพื่อให้ผู้พบเห็นหรือเด็ก ๆ เกิดความกลัว และแต่งตัวให้มีลักษณะคล้ายกับวัว ควาย ที่เรียก “ผีขน” มาจากความเชื่อที่เล่าสืบทอดกันมาว่า “ผีขน” เป็นวิญญาณของสัตว์จำพวก วัว ควาย ที่ตายไปแล้ว แต่วิญญาณยังคงล่องลอย วนเวียนอยู่ตามบริเวณที่เคยอาศัยกินหญ้าเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ เช่น ห้วยหนอง คลองบึง เมื่อชาวบ้านไปตักน้ำมาใช้ หรือลงอาบน้ำบริเวณนั้น วิญญาณของสัตว์เหล่านั้นจึงตามคนเข้ามาใน

หมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านจะได้ยินแต่เสียงกระดิ่งหรือกระดิ่ง แต่ไม่เห็นตัวตน จึงเรียกว่า “ผีขนวัว” บ้างก็เรียก “ผีขนควาย” ซึ่งชาวบ้านได้ใช้จินตนาการในการจัดแต่งเครื่องแต่งกายที่ใช้เศษผ้ามาตัดเย็บคล้ายขนวัว ขนควาย และทำหน้ากากคล้ายวัวควาย มีเขาและนำเศษผ้ามาติดประดับตกแต่ง

ประเพณีผีขนน้ำที่จัดกันมาจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในชุมชนบ้านซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ถือเป็นประเพณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แสดงถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมในความเชื่อการนับถือผีบรรพบุรุษ ทำให้เกิดรูปแบบประเพณีที่เกิดขึ้นเฉพาะถิ่น ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยศึกษาประเพณีผีขนน้ำของชุมชนบ้านซาวนี้ ผลของการศึกษาจะทำให้ได้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานรวมไปถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิดอัตลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นอีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาของประเพณีผีขนน้ำบ้านนาซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

1.2.2 เพื่อศึกษาพิธีกรรมและขั้นตอนของงาน

1.2.3 เพื่อศึกษาบทบาทความสำคัญของประเพณีผีขนน้ำต่อชุมชนบ้านนาซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

1.3 แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้นำ ทฤษฎีโครงสร้าง – หน้าที่ (Structural – functional Theory) โดย Emile Durkheim มีแนวความคิดว่า หน้าที่ของสังคมคือ ส่วนที่สนับสนุนให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้

ซึ่งสอดคล้องกับ Alfred Reginald, Radcliffe ที่มองว่าหน้าที่ทางสังคม เป็นส่วนสนับสนุนให้โครงสร้างสังคมคงอยู่อย่างต่อเนื่อง เพราะสังคมมีกระบวนการทางสังคมที่ทำให้สังคมเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่น บรรทัดฐาน ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Culture Ecology) ที่กล่าวถึงปฏิกริยาตอบโต้กันระหว่างมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม การจัดระเบียบทางสังคม ความเชื่อ ขนบ ประเพณี โดยจูเลียน สตีวเวิร์ด (Julian Steward) ให้ความสำคัญเรื่องที่ธรรมชาติที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ เกี่ยวกับกลไกในการสร้างความหมายร่วมกันในเชิงสำนึก ร่วมภายในของบุคคล

2. วิธีการศึกษา

ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยสัมภาษณ์จากคนในพื้นที่บ้านนาซ่าว ตำบลนาซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยกำหนดคุณสมบัติดังนี้

2.1 ชาวบ้านในชุมชนบ้านซ่าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

2.2 มีประสบการณ์และความรู้เรื่องประเพณีผีขนน้ำ

2.3 มีความรู้ในเรื่องประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านซ่าว

ได้แก่ พระ ผู้สืบทอดดำเนินพิธีกรรม ผู้นำชุมชน และผู้สูงอายุ รวมถึงผู้เข้าร่วมพิธีกรรม โดยใช้เทคนิคสโนว์บอล (Snow Ball) เพื่อค้นหาผู้ให้

ข้อมูลหลัก (Key Informant) ซึ่งเป็นข้อมูลจาก ผู้รู้จริง ลักษณะการสัมภาษณ์จะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) ทั้งนี้จะทำให้ผู้วิจัย ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะครอบคลุม ประเด็นที่สำคัญและมีรายละเอียดอันเป็นผล โดยตรงจากประสบการณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเด็นคำถามหลัก ได้แก่

1. ความเป็นมาของประเพณีผีชนน้ำ
2. พิธีกรรมและขั้นตอนของงาน
3. บทบาทความสำคัญของประเพณีผีชนน้ำ

ต่อชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ใช้ แบบฟอร์มการสัมภาษณ์ด้วยวิธีการบันทึกเสียง สัมภาษณ์ลงเครื่องบันทึกเสียง และจดบันทึกการ สัมภาษณ์ และเมื่อได้ข้อมูลแล้วได้ใช้วิเคราะห์เชิง เนื้อหา (content analysis) โดยแยกแยะองค์- ประกอบ รวมทั้งเชื่อมโยงและหาความสัมพันธ์ของ ข้อมูล เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและนำเสนอด้วยวิธีการพรรณนาให้เห็นถึงสภาพ เงื่อนไขและกระบวนการ ขั้นตอนความสัมพันธ์ ต่าง ๆ รวมทั้งพยายามหาความหมายทางวัฒนธรรม

3. ผลการศึกษาและอภิปรายผล

3.1 ความเป็นมาของประเพณีผีชนน้ำ

ประเพณีผีชนน้ำของบ้านนาชำนัน สันนิษฐาน ว่ามีมาพร้อมกับการจัดพิธีกรรม เช่นไหว้บรรพบุรุษ หรือเจ้าโคตรของหมู่บ้านนาข้าว ที่สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษ ที่มีกระโยกย้ายถิ่นฐาน มาจากฝั่งซ้าย ของแม่น้ำโขง เป็นชนกลุ่มน้อยเผ่าไทยพวน อพยพ มาจากหลวงพระบาง ตั้งแต่อดีตมีรากฐานแนวคิด ความเชื่อมาจากการนับถือบรรพบุรุษเรื่องปู่เอย

ย่าเอย มาสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ ทำให้มีประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรล้านช้าง ดังปรากฏหลักฐาน ในประวัติศาสตร์มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดย กล่าวไว้ในตำนานพระธาตุศรีสองรักว่า สมเด็จพระ มหาจักรพรรดิแห่งราชอาณาจักรศรีอยุธยา และ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งอาณาจักรศรีสัตนา- คนหุต ได้ร่วมกันพร้อมด้วยข้าทาสเจ้าบ้านผ่าน เมืองต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือเจ้าแสนเมือง ได้มีส่วนร่วม ในการสถาปนาพระธาตุนี้ และหลังจากนั้นเจ้า แสนเมืองได้เดินทางกลับ แต่เสียชีวิตระหว่างทาง เดินทาง จึงมีผู้สร้างศาลขึ้นที่บ้านนาข้าว ต่อมาได้ มีพิธีบวงสรวง และมีการแสดงแมงหน้างามในพิธี สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ทั้งนี้จากการบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชน เล่าว่า “เมื่อก่อนบ้านนาข้าวได้อพยพมาจากเมือง หลวงพระบาง อพยพมา 8 ครอบครัวมาพบบริเวณ พื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์คือ “**นาข้าหว้า**” ซึ่งเหมาะแก่ การตั้งหลังแหล่งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ พอชุมชน ขยายมากขึ้นก็ย้ายมาที่บริเวณบ้านนาข้าว ตั้งเป็น หมู่บ้านใหญ่ขึ้น และได้นำประเพณีผีชนน้ำติดตาม มาด้วย เมื่อก่อนนาข้าวมีแค่ หมู่ 1 และได้ขยายมา เป็น หมู่ 7 หมู่ 13 หมู่ 14 ประเพณีผีชนน้ำแต่ก่อน จะมีแค่ 4 หมู่นี้ที่เล่นกัน ต่อมาทาง อบต. อยากให้ ขยายให้มันทั่ว 15 หมู่” [4] (สัมภาษณ์ วิจิต คำทิศ, 2557) ส่วนจุดมุ่งหมายของการจัดประเพณีนี้ก็เพื่อ “ตั้งแต่บรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายาย ได้พากันเล่นและ ปฏิบัติประเพณีผีชนน้ำเพื่อจุดประสงค์ที่จะขอฟ้า ขอฝนให้ตกตามฤดูกาลเพราะว่าเราจะจัดก่อนทำไร่ ทำนา อีกเรื่องหนึ่งคือการทดแทนบุญคุณของสัตว์ เลี้ยงที่ใช้งานในทางการเกษตรคือ วัว ควาย ใน เมื่อสัตว์พวกนี้ได้ ล้มหายตายจากไปมันก็ยังความ ผูกพันของเจ้าของเดิมหลังจากที่ได้กลับมาจากการ

ทำไร่นามากก็ได้ยินเสียง กระรอก วัว ควาย ที่เป็นสัญญาณลักษณะสัตว์ที่เราเลี้ยงมาก็เลยไปสอดดูลองกับ ศาลปู่ตาที่เราเคารพอยู่ได้เข้าร่างทรงเพื่อบอกว่าแต่ละเดือนเป็นแบบไหน” [5] (สัมภาษณ์สุภาพแสงขาว, 2557)

การละเล่นแมงหน้างาม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยนั้น เจ้าแสนเมืองเป็นผู้กำหนดวันเล่นแมงหน้างาม ผ่าน ร่างทรง เพราะการละเล่นพวกนี้เป็นส่วนหนึ่งของภารกิจ เจ้าแสนเมือง ต้องดูแลและชื่นชมการเลี้ยงหอย ซึ่งการเลี้ยงหอยนี้กำหนดมีขึ้นเดือน 6 เมื่อได้กำหนดวันเวลาแล้วก็จะเตรียมเครื่องเช่นไห้ ได้แก่ เหล้า หมากพลู บุหรี่ ผ้าแดง 1 เมตร เครื่องทรง 1 ชุด เพื่อเซ่นวิญญาณเจ้านายเมื่อประกอบพิธีตามประเพณีและวิญญาณเจ้าแสนเมืองมาเข้าร่างบังนางหรือนางเทียมแล้ว ร่างทรงจะพากันร้องรำทำเพลงสนุกสนานได้เวลาระยะหนึ่งก็จะนั่งพัก แล้วเปิดโอกาสให้นางแต่ง จ้า หรือผู้ที่ไปร่วมงานได้สนทนากลมเกี่ยวกับความเป็นความตายโชคกลางประจำปี รวมทั้งได้ผูกข้อมือให้เพื่อเป็นสิริมงคล นอกจากนี้ เจ้าแสนเมืองก็จะบอกเล่าว่าเหตุการณ์บ้านเมืองในปีนั้น ๆ ว่าจะมีเหตุการณ์ร้ายหรือดีประการใด ควรจะต้องเตรียมการหรือดำเนินการอะไรก่อน-หลัง และตอนท้ายสุด จะบอกวันทำบุญและการละเล่นแมงหน้างาม หลังจากนั้นก็จะหาลูกบ้านหลานเมืองร้อยรำสนุกสนาน

3.2 พิธีกรรมและขั้นตอนงาน

ประเพณีผีขนน้ำนั้นจะมีรูปแบบของการจัดขบวนแห่ เพื่อที่จะสืบทอดประเพณีเพื่อเอาใจเจ้าปู่ผ่านพิภพ ซึ่งเป็นเจ้าโคตรของหมู่บ้าน โดยช่วงพิธีกรรม นางเทียมและจ้าวจะจัดแต่งเครื่องเช่นไห้ประกอบด้วยชั้น 5 ชั้น 8 หมาก 5 คำ มวนยา หรือ

กอกยา 5 มวน เพียนไข 2 เล่ม น้ำหอม 1 ขวด สำหรับการถวายเจ้าปู่ที่หอแกนบ้าน ซึ่งเป็นหอสำหรับการเช่นไห้

ขั้นตอนของผู้เข้าร่วมพิธี มีดังนี้

1) ผู้เข้าร่วมพิธีที่แต่งกายเป็นผีขนน้ำทุกคนจะต้องมาครอบในวันเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านหรือเจ้าบ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคลและเกิดความขลัง โดยเชื่อว่า “หากฉวยพลาดปลั่งหรือละเลยปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ได้รับการตราไว้ ก็อาจทำให้ผู้เล่นเป็นบ้าใบ้หรือล้มหายตายจากได้”

ภาพที่ 1 การทำพิธีบวงสรวงร่างทรงจะอัญเชิญวิญญาณของเจ้าปู่เข้าทรง

ที่มา: www.muangthai.com

2) ผู้เป็นร่างทรงเจ้าปู่ผ่านพิภพและเจ้าปู่จิรमानพคือ นางจันดี คำบุญยอ และนางดอกไม้ ม่องชา จะนำขบวนผีขนน้ำรำยรำไปรอบหมู่บ้านก่อนเข้าสู่ลานวัดโพธิ์ศรี

3) ร่างทรงหรือนางเทียม นางแต่ง จ้าว จะพื่อนรำบุญเดือนหก คือ วันแรม 1 ค่ำ 2 ค่ำและ 3 ค่ำ ของเดือน 6

การเตรียมงาน ก่อนถึงงานประเพณีบุญเดือนหกประมาณ 4-5 วัน ชาวบ้านต่างจัดเตรียมชุดผีขนน้ำ โดยดูว่าหน้ากากผีขนน้ำมีเล่นเมื่อปี

ก่อนยังอยู่ในสภาพดี พอใช้งานได้หรือไม่ ถ้าพบว่าชำรุดก็จะรีบซ่อมแซม หรือทำขึ้นมาใหม่ หากทำใหม่ชาวบ้านจะต้องไปหาต้นพญาสัตตบัน หรือต้นตีนเป็ด ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อน แล้วตากด้วยมิด ให้เป็นรูปหน้ากาก กว้างประมาณ 30 เซนติเมตร และยาวประมาณ 50 เซนติเมตร จากนั้นจึงใช้สีน้ำมันเขียนลวดลายต่าง ๆ ตามคิ้ว ปาก หน้าผากและประดับหน้าตาของผีขนน้ำด้วยกระจกใสที่มีความแวววาวหรือกระจกส่องหน้า และนำไม้ไผ่ที่ทาบเป็นเขามาติดกับโครงสร้างของศีรษะด้วยกระดาษแก้ว

ภาพที่ 2 การตากไม้พญาสัตตบันเพื่อทำหน้ากาก และ หน้ากากผีขนน้ำที่ทำสำเร็จ

ส่วนการเตรียมงานตามบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ จะมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรมต้องจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อสื่อสารกับผีบรรพบุรุษให้เป็นที่ถูกใจ ส่วนผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ประสานงานต่างให้เป็นไปอย่างราบรื่น มีความต่อเนื่อง ส่วนตัวชาวบ้านเองก็จะช่วยกันทำผีขนน้ำสำหรับใช้เล่นในงานบุญเดือนหก

พิธีกรรมของงานใช้เวลารวมทั้งสิ้น 3 วัน จัดที่วัดโพธิ์ศรี ตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยมีขั้นตอนและรายละเอียด ดังนี้

วันแรกของการจัดงาน ชาวบ้านจะเรียกวันโฮมหรืองานวันรวม โดยจุดเริ่มต้นอยู่ที่ศาลเจ้าปู่บ้านนาข้าว ผู้ที่เข้าร่วมงาน จะไปร่วมกันแห่ดอกไม้เข้าไปยังวัดโพธิ์ศรี ซึ่งเป็นวัดที่จัดพิธีกรรม ขบวนแห่ประกอบไปด้วย

นางเทียมร่างทรงของเจ้าปู่จิรมาณพ นางเทียมร่างทรงเจ้าปู่ผ่านพิภพ จำ (ผู้ประกอบพิธีกรรม) นางแต่ง ผีขน รวมถึงชาวบ้านจากคุ้มต่าง ๆ ของหมู่บ้านเดินแห่ไปรอบหมู่บ้าน ซึ่งในขบวนแห่จะมีการร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน ร่าเริง ซึ่งทำรำก็ได้มีแบบแผนใด ๆ แต่จะให้ความสำคัญคล่องตัวของผู้เล่นเป็นหลักในการแสดง เช่น การม้วนมือพ้อนตามจังหวะ แต่ก็มีหลักใหญ่ในการละเล่นคือการย่อตัวลง การขยับตัว ยืดยุบตามจังหวะของกลองบึง ผู้เล่นผีขนน้ำนั้นสามารถที่จะออกท่าออกทางได้อย่างอิสระ เพื่อเดินไปยังวัดโพธิ์ศรีเมื่อเดินถึงวัด พระก็จะตีกลองใหญ่บนหอกลอง 3 ครั้ง หลังจากนั้นขบวนแห่ก็จะเดินวนรอบโบสถ์ 3 รอบ เสร็จแล้วก็นำดอกไม้ที่นำมาไปบูชาที่ปะรำพิธีที่ชาวบ้านจัดเตรียมไว้ พร้อมกับบูชาบวงสรวงผีปู่ย่า เป็นเสร็จพิธีของวันแรก

ภาพที่ 3 การแต่งกายผีขนน้ำ

วันที่สอง เรียกว่า “วันเล่น” หรือ “มี่อม่วนชื่น” ซึ่งถือเป็นวันสำคัญสุดของการจัดงาน พิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้ามีด โดยเริ่มต้นด้วยการจัดพิธีบวงสรวงผีเจ้าปู่ที่ศาลของหมู่บ้านเมื่อเสร็จพิธีแล้วจะมีการอัญเชิญพระอุคุตพร้อมบั้งไฟ 5 ลูก แห่เข้าไปยังวัดโพธิ์ศรี ขณะที่แห่ก็มีการตีฆ้อง ร้องรำทำเพลงไปด้วย เมื่อไปถึงบริเวณวัดก็แห่รอบโบสถ์ 3 รอบแล้วเชิญพระอุคุตไปไว้ที่หออุคุต ความเชื่อเรื่องแห่อุคุตนี้มีความเชื่อต่อกันมาว่าเพื่อให้พระอุคุตมาปกป้องรักษาชาวบ้าน รวมถึงประชาชนที่มาเที่ยวชมงานไม่ให้เกิดเภทภัยอันตรายต่าง ๆ ทั้งนี้จะมีทั้งชาวบ้านและนักท่องเที่ยวจากที่ต่าง ๆ มาเริ่มทยอยเข้ามาร่วมพิธีและเที่ยวชมงานตั้งแต่เช้า กิจกรรมภายในวัดประกอบด้วยการทำบุญตักบาตรสรวรรค์ มีการเสี่ยงทายตามรูปพระโพธิสัตว์ ซึ่งชาวบ้านและนักท่องเที่ยวต่างเข้าร่วมอย่างไม่ขาดสาย ส่วนในหมู่บ้านชาวบ้านในแต่ละหลังคาเรือนจะเตรียมทำกับข้าวกับปลาไว้ต้อนรับญาติพี่น้องที่ไปทำงานหรือไปเรียนที่อื่น รวมถึงคนรู้จักที่มาเที่ยวชมงานจากท้องถิ่นอื่น และแม้ว่าไม่ใช่ญาติหรือคนรู้จักแต่เดินผ่านบ้านก็จะได้รับการเชื้อเชิญให้เข้าไปร่วมรับประทานอาหาร ส่วนกับข้าวส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเลือกสรรที่คิดว่าจะทำในโอกาสพิเศษ เช่น ลาบ อาจทำลาบเนื้อหรือลาบหมู ขนมจีนน้ำยา หรืออาจมีแกงเขียวหวานด้วยก็ได้ นอกเหนือไปจากอาหารที่ทำทานกันในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ จะมีการทำขนมหวานหรือเตรียมขนมหวานต่าง ๆ ไว้ด้วย ผีชนบางคนที่เดินผ่านบ้านเมื่อเห็นผู้คนรับประทานอาหารอยู่บนบ้านก็อาจแยกจากขบวนไปร่วมรับประทานอาหารกับญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูง และเมื่อรับประทานเสร็จก็กลับเข้าร่วมขบวนแห่กันออกเดินร้องรำทำเพลงต่อไป เมื่อถึงเวลาที่นัดหมายผีชนทั้งหลายก็จะรวมตัวกันเดินไปที่โรงเรียนบ้านนาข้าว

และเมื่อผีชนทุกคนมาพร้อมกันแล้วก็จะเดินแห่ไปยังวัด ซึ่งขบวนจะมีการจัดลำดับดังนี้ ผู้นำหน้าขบวนได้แก่ นางเทียมร่างทรงเจ้าปู่จิรมาณพ ร่างทรงเจ้าปู่ผ่านพิภพ จำ นางแตง และนางเทียม ร่างทรงวิญญาณคนอื่น ๆ ตามด้วยขบวนผีชนซึ่งเชื่อว่า “ตนเองเป็นทหารของเจ้าปู่จิรมาณพและเจ้าปู่ผ่านพิภพ”

ขบวนบั้งไฟน้อย 5 บั้ง หรือชาวบ้านเรียกว่ามะเขี่ย ขบวนดนตรีได้แก่การตีฆ้องตีกลองเพื่อเป็นจังหวะการร้องรำทำเพลงให้ขบวนนางเทียมได้พ้อนรำ และผีชนได้เดินไปตามจังหวะกลอง ทั้งนี้ลักษณะของการเดินจะไม่มีการกำหนดตายตัวลงไปว่าจะต้องมีทำไต่บ้าง ผีชนสามารถทำตามอิสระ ตามความคิดของตนที่คิดว่าผีควรมีท่าทางอย่างไร ขบวนสุดท้ายจะเป็นขบวนพ้อนแข็งของชาวบ้านคุ้มต่าง ๆ ที่เข้าร่วม เมื่อถึงบริเวณวัดจะมีการแห่รอบโบสถ์สามรอบ เพื่อเป็นการฉลองบุญเดือนหก สำหรับชาวบ้านจากที่อื่นรวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการเข้าร่วมขบวนก็จะสามารถต่อท้ายขบวนของชาวบ้านคุ้มต่าง ๆ ได้ โดยอาจนำปัจจัยต่าง ๆ เพื่อร่วมทำบุญซึ่งการร่วมถวายปัจจัยนี้เรียกว่ากัณฑ์หลอน (การแห่กัณฑ์หลอน คือแห่ปัจจัยต่าง ๆ ถวายวัด) เมื่อเสร็จพิธีก็จะมีการถวายจตุปัจจัยพระสงฆ์เป็นเสร็จพิธี แล้วนำบั้งไฟน้อยห้าบั้งไปจุดบูชาศาลเจ้าปู่บ้านนาข้าว และบูชาพญาแถนเพื่อขอให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลตามความเชื่อของชาวบ้านที่ปฏิบัติต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณี

วันที่สาม ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการจัดงาน ช่วงเช้าจะมีการทำบุญตักบาตรที่วัด และถวายอาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งจะมีการแสดงพระธรรมเทศนาให้ศีลให้พรแก่ชาวบ้าน ส่วนช่วงบ่ายก็จะมี

การแห่รวบรวมจุดปัจจัยเข้าไปถวายพระที่วัด จนถึงเวลาเป็นเสร็จพิธีบุญประจำปีของหมู่บ้าน

3.3 บทบาทความสำคัญของประเพณีผิชนน้ำ

ประเพณีหรือพิธีกรรมถือเป็นเครื่องหมายของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ซึ่งมีสัญลักษณ์ร่วมกันและเน้นเรื่องจิตใจ เพื่อทำให้เกิดความสบายใจกำลังใจสาเหตุที่ประกอบพิธีกรรมเพราะเกิดความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ มีความหวังว่า พิธีกรรมเหล่านั้นจะทำให้เกิดความสมหวัง และช่วยให้ปลอดภัยจากความกลัวอำนาจลึกลับ ความเชื่อเรื่องผีในโลกทัศน์ของชาวบ้าน เช่น ผีเจ้านาย ผีเมือง ผีบรรพบุรุษ และผีเรือน เป็นต้น มักมีที่หรือศาลเป็นที่สิงสถิตย์ ทำหน้าที่ปกป้องรักษาสมาชิกในครัวเรือน หมู่บ้าน และเมือง ให้ความคุ้มครองลูกบ้านที่มีความเคารพเชื่อถือ โดยลูกบ้านจะทำการบนบาน และบวงสรวงบูชาผิอย่างสม่าเสมอ เพื่อผีจะให้ความคุ้มครองและบันดาลให้เกิดความสุขสมบูรณ์ ประเพณีผิชนน้ำของบ้านนาช่าวนนี้ก็เช่นเดียวกัน มีที่มาจากฐานความเชื่อในการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีปู่ย่า เป็นสิ่งที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาชาวบ้านจึงมักจัดทำพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษ หรือเรียกว่า “เลี้ยงบ้าน” เพื่อแสดงความเคารพและตอบแทนบุญคุณที่ “ผีเจ้าปู่” ให้ความคุ้มครองให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข ทำมาหากินได้อุดมสมบูรณ์

ผลต่อโครงสร้างทางสังคมของชุมชนบ้านนาช่าวน ซึ่งจากการศึกษา สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจ ความสามัคคีและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ของชุมชน เพราะในโครงสร้างทางสังคมและชุมชนนั้นเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติทั้งในบทบาทหน้าที่ และสถานภาพ

ที่ทำให้เกิดการยึดโยงให้เป็นหนึ่งเดียวกัน เช่นเดียวกับกลุ่มบุคคลกลุ่มย่อย ๆ ที่ต่างก็เข้ามาร่วมงานพิธีกรรมและการละเล่นตามประเพณีก็จะดำเนินบทบาทของตัวเอง โดยผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมที่เชื่อมโยงระหว่างผีกับมนุษย์ก็คือร่างทรงหรือนางเทียม ดังนั้นจึงอาจฉายภาพให้เห็นถึงสังคมเกษตรกรรมที่เพศหญิงมีบทบาทสำคัญต่อการดูแลสารทุกข์สุกดิบของคนในครอบครัว และนางเทียมที่เป็นร่างทรง จะได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน

ส่วนผิชนน้ำก็ถือได้ว่ามีบทบาทที่สำคัญในประเพณีเพราะถูกสร้างขึ้นมาจากความเชื่อเชิงสัญลักษณ์ ที่นำเอาวัว ควาย สัตว์เลี้ยงที่ชาวบ้านใช้ในการทำนามาเป็นตัวแทนทหารของเจ้าปู่ และถูกนำมาสร้าง ความหมายในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ เป็นผู้ให้ชีวิตเนื่องจากช่วยในการทำ

เมื่อมองในแง่ของบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนต่อสังคม จะเห็นได้ว่าทำให้เกิดการรวมกลุ่มของผู้คนจำนวนมากในคราวเดียวกัน มีการปฏิสัมพันธ์กันทั้งในครอบครัว ระหว่างเพื่อนบ้าน ภายในชุมชน รวมถึงคนที่เข้ามาร่วมในประเพณี เพื่อแสดงความกตัญญูกตเวทิต์แก่ผีบรรพบุรุษ แสดงความขอบคุณที่ “ผี” ให้ความคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ช่วยให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจช่วยลดความวิตกกังวลให้กับชาวบ้านในเรื่องการทำมาหากิน อีกทั้งสร้างสัญลักษณ์ ความเป็นพวกเดียวกันให้เกิดแก่ชาวบ้านที่อยู่ร่วมในชุมชน รวมทั้งเป็นการผสมผสานกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เพราะในวันที่สามของพิธีจะมีการทำบุญตักบาตรที่วัด และวัดเป็นสถานที่หลักของการจัดงาน

3.4 สัญลักษณ์ และอัตลักษณ์ที่ปรากฏใน ประเพณีผีขนน้ำ

ประเพณีผีขนน้ำเป็นประเพณีท้องถิ่นของบ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นประเพณีในระดับชุมชน ที่เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธาเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน โดยชาวบ้านเชื่อว่า “เมื่อเล่นผีขนน้ำแล้วจะเป็นที่พอใจของเจ้าปู่จirmanพ และ เจ้าปู่ผ่านพิภพซึ่งถือว่าเป็นผีเจ้าบ้านมีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลให้พบแต่สิ่งดีงามเภทภัย สิ่งไม่ดีต่าง ๆ จะไม่เกิดขึ้น อย่างไม่รู้ตามผลการศึกษา ยังพบว่า “ชาวบ้านยังเชื่อว่าการเล่นผีขนน้ำเกี่ยวข้องกับพิธีขอฝน คือ หากปีใดจำนวนผีขนน้ำที่เข้ามาร่วมเล่นในงานบุญเดือนหก เป็นจำนวนมาก เจ้าปู่ก็จะขึ้นขอบและดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาปลูกข้าวอย่างอุดมสมบูรณ์ และหากว่าปีใดจำนวนผีขนน้ำที่เข้ามาร่วมเล่นในงานบุญเดือนหกมีจำนวนน้อย ฝนฟ้าก็อาจจะแห้งแล้งไม่ตกตามฤดูกาล ข้าวที่ปลูกไว้จะไม่อุดมสมบูรณ์” ประเพณีผีขนน้ำจึงนิยมเล่นกันในงานบุญประเพณีที่เรียกว่า “บุญเดือนหก”

แนวคิดของการเกิดประเพณี เกิดจากแนวคิดที่จะเอาใจผีบรรพบุรุษ โดยคาดหวังว่าจะได้รับสิ่งตอบแทนที่เป็นน้ำฝนและความอยู่ดีกินดี ความมั่นคง มั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ยังต้องพึ่งพาธรรมชาติ ดังความเชื่อของชุมชนที่ว่า ถ้าหากว่าปีใดไม่มีการละเล่นแล้วฝนฟ้าก็อาจจะแล้ง ข้าวที่ปลูกไว้จะเกิดการแห้งเหี่ยว ไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ ชาวบ้านยังเชื่ออีกว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติของเจ้าปู่จirmanพและเจ้าปู่ผ่านพิภพ” ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าประเพณีผีขนน้ำถูกถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมความ

เชื่อจากรุ่นสู่รุ่นโดยมีเนื้อหาอยู่ที่ความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจลึกลับของผีบรรพบุรุษ

ผีขนน้ำ เป็นสัญลักษณ์แทนควาย สัตว์เลี้ยงที่ช่วยชาวบ้านในการทำนา โดยชาวบ้านจะแต่งตัวเป็นผีใส่หน้ากากที่มีรูปร่างเป็นคน มีเขาเป็นควาย มีการสวมใส่เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่มีลักษณะรุ่มร่ามด้วยเศษด้าย หรือวัสดุเหลือใช้อื่น ๆ มีความเชื่อว่า ตนคือทหารของเจ้าปู่ที่คอยพิทักษ์รักษาดอนห่อและหมู่บ้านแทนเจ้าปู่” ซึ่งก็หมายถึงเจ้าผ่านพิภพและเจ้าปู่จirmanพ สำหรับการสร้างหน้ากากผีขนน้ำนั้น จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านจะมีการใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประกอบ เช่น กระจาดหรือกะตาที่มีหูหิ้วหาบได้ ไม่แกนปอหวดหนึ่งข้าวเหนียว ทางมะพร้าว

นางเทียม เป็นร่างทรงหรือคนทรงที่รับการถ่ายทอดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งต้องเป็นผู้หญิงถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการสืบทอดแนวคิดและสืบทอดมรดกจากบิดามารดา โดยเฉพาะผู้หญิงที่เป็นลูกคนสุดท้อง จะเป็นผู้รับมรดกและสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพชน

การเล่นคนเต้ากันหรือปักแบ้น บางหมู่บ้านจะมีการละเล่นคนเต้าในชบวนแห่ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ทางเพศที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ โดยมีความเชื่อว่า “การเล่นคนเต้ากันแล้วจะทำให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล”

4. สรุป

ประเพณีผีขนน้ำเป็นประเพณีท้องถิ่นหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องและผูกพันอยู่กับวิถีการดำเนินชีวิตและความเชื่อความศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติที่สืบทอดต่อกันมาจากอย่างยาวนาน จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อความศรัทธาที่เข้มแข็งของชุมชน

เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการจัดงานประเพณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงร่องรอยความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่มีบทบาทสำคัญในอดีตต่อชุมชน ซึ่งอยู่ในโลกของอำนาจเหนือธรรมชาติ มาร่วมงานโดยผ่านตัวแทน

ที่เป็นร่างทรง โดยแสดงความกตัญญูทเวทในรูปแบบของการละเล่นร้องรำทำเพลงของผีขนน้ำ การเข้าร่วมพิธีกรรมของผู้ร่วมงานจึงเป็นการแสดงออกถึงความต้องการที่ยังคงพึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติ

5. เอกสารอ้างอิง

- [1] วันเพ็ญ พวงพันธุบุตร. (2542). พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. สถาบันราชภัฏเทพสตรี. ม.ป.ท.
- [2] สาลี รักสุทธี. (2555). สืบสานตำนานงานบุญประเพณีอีสาน. ม.ป.ท.: สำนักพิมพ์พัฒนา.
- [3] ไทยโรจน์ พวงมณี. (2554). การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโชน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีดอกไม้: การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยว จังหวัดเลย. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- [4] วิจิต คำทิต. สัมภาษณ์ วันที่ 6 พฤษภาคม 2557.
- [5] สุภาพ แสงขาว. สัมภาษณ์ วันที่ 7 พฤษภาคม 2557.